

بازخوانی نهضت

مشروطه ایران

اسلام افضلی

www.ketab.ir

سرشناسه: افضل، اسلام، ۱۳۵۳
عنوان و نام پدیدآور: بازخوانی نهضت مشروطه
ایران/اسلام افضلی.
مشخصات نشر: قم: اشراق حکمت، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۹۰۰ صفحه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۵۲۹-۸-۰
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
موضوع: ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴-۱۳۲۷ق.
یادداشت: کتابنامه
ده بندی کنگره: ۱۳۹۶ ب ۲ ۶۷ الف / DSR۱۴۰۷
ده بندی دیوبی: ۹۵۵/۰۷۵
شماره ثبت: ۴۹۷۸۰۰

مؤلف: اسلام افضل

نشر اشراق حکمت

چاپ: بوستان کتاب

تیراژ: ۱۰۰۰

چاپ اول: ۱۳۹۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۵۲۹-۸-۰

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

مرکز پخش: ۰۲۵-۳۷۷۴۶۷۷۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۹	مقدمه
۲۱	فصل اول: زمینه‌شناسی و جریان‌شناسی
۲۳	زمینه‌ها و عوامل شکل‌گیری نهضت مشروطیت
۲۴	زمینه‌های اقتصادی شرطه
۳۸	زمینه‌های فرهنگی - اجتماعی مشروطه
۴۵	نقش عالمان و روشنفکران در مشروطه
۵۰	زمینه‌های سیاسی نهضت مشروطه
۶۶	جریان‌های اصلی نهضت مشروطه
۶۷	الف) روحانیت
۶۷	جریان‌شناسی روحانیت
۷۰	علت اصلی اختلاف علما؛ برداشت متفاوت
۷۳	یکم) حضور علما در مقاطع حساس نهضت
۷۷	دوم) اختلاف علما در مصداق
۸۲	ریشه اختلاف علما
۸۲	۱. میزان شناخت غرب
۸۹	۲. تفاوت در شخصیت‌شناسی
۹۹	ب) جریان روشنفکری
۱۰۲	پیشگامان جریان روشنفکری در ایران
۱۰۳	نسل اول روشنفکری
۱۲۷	نسل دوم روشنفکری
۱۳۵	فراماسونری
۱۳۶	زمینه‌ها و چگونگی نفوذ فراماسونری در ایران

۱۳۸	فراماسونری و امتیازات
۱۴۰	عهدنامه‌های گلستان و ترکمن‌چای
۱۴۳	قرارداد رویتر
۱۴۹	واگذاری امتیاز کشتیرانی رود کارون
۱۵۰	بانک شاهنشاهی
۱۵۴	امتیاز لاتاری
۱۵۶	فراماسونری پس از مشروطیت
۱۷۵	فصل دوم: جرقه‌های نهضت
۱۷۷	۱. احفادات موسیونوز و اهانت به مقدسات
۱۸۷	چوب زدن مجتهد کرمانی
۱۹۱	۳. تأسیس بانک استقراضی روس در قبرستان چال
۱۹۴	چرا کسی مدرسه چال را به روس‌ها واگذار کرد؟
۲۰۳	۴. چوب بستن تاج‌ها، قفس، توسط حاکم تهران
۲۰۵	۵. حادثه مسجد شاه و مهاجرت صغری
۲۱۶	عدالت‌خانه؛ تقاضای علمای شاه‌شنفکران؟
۲۲۶	زمینه‌های مهاجرت کبری
۲۲۸	پناهندگی مردم شیراز به شاه چراغ و کنسول انگلیس
۲۲۹	گل‌وله‌باران گنبد رضوی
۲۳۰	کشتن سیدعبدالحمید
۲۳۲	اتهام منفعت‌جویی به شیخ
۲۳۷	مهاجرت کبری
۲۳۹	تحصن در سفارت؛ تمهید انگلیس
۲۴۳	فراماسونری، عامل هدایت مردم به سفارت
۲۴۹	انگلیس و تغییر جنبش عدالت‌خواهی به مشروطه‌خواهی
۲۶۷	ضمانت خواهی متحصنان از انگلیس
۲۷۲	فعالیت کنسولگری انگلیس در سایر شهرها
۲۷۳	تبریز
۲۸۰	رشت
۲۸۹	فصل سوم: صدور فرمان مشروطه
۲۹۱	تشکیل مجلس شورای ملی
۲۹۶	نگارش پیش‌نویس قانون اساسی و فراماسونری
۳۰۰	تاج‌گذاری محمدعلی‌شاه؛ آغاز اختلافات
۳۰۴	رویش انجمن‌ها؛ شروع تندروی و مخالفت با دین

فهرست مطالب ۷

۳۰۸	صدارت امین‌السلطان
۳۱۵	متمم قانون اساسی و جدایی شیخ از مشروطیت
۳۱۸	تحصن شیخ در حرم عبدالعظیم
۳۲۵	مطالبات سیدین؛ روشنگری‌های شیخ
۳۴۲	علت تحصن؛ مبارزه با اصلاح‌خواهی ضددینی
۳۵۸	حمایت سید یزدی از شیخ و متحصنان
۳۶۲	ترور اتابک و تأثیرش در مشروطه
۳۷۰	پایان تحصن شیخ در حرم عبدالعظیم
۳۷۲	اتهام شوت‌تانی در تحصن به شیخ
۳۸۱	پس‌برز می‌ترور اتابک
۳۸۴	زمان‌بندی کوتاه مشیرالسلطنه
۳۸۷	ناصرالملک بحولان میدان توپخانه
۳۹۷	اتهام به هگساری و قتل در میدان توپخانه
۴۱۲	صدارت نظام‌السلطان؛ تلاش شاه برای مهار آشوب‌ها
۴۱۶	سرکوب علما برای رنسانس مخالفین
۴۱۹	محکمی بر حکم «فساد مملکت شیخ»
۴۲۸	جدال حکومت با سیاست ترور
۴۳۲	قتل فریدون زرتشتی
۴۳۷	ترور محمدعلی‌شاه
۴۴۵	کارشکنی در مجازات مجرمان
۴۵۰	صدارت مشیرالسلطنه
۴۵۹	فصل چهارم: بمباران مجلس شورای ملی (۲۳ جمادی الاول ۱۳۰۱ ق)
۴۶۱	تغییر اقامتگاه شاه به باغ‌شاه
۴۶۶	اعلان جنگ از سوی انجمن‌ها
۴۷۴	اصرار لیاخوف در به‌توب‌بستن مجلس
۴۸۰	ارزیابی مجلس اول
۴۹۱	وعده تشکیل مجلس و عفو عمومی
۴۹۳	اتهام‌کندن ریش سیدین
۴۹۹	علل انحلال مجلس
۵۰۰	الف) انجمن‌های تندرو
۵۲۰	ب) نشریات
۵۳۴	ج) واعظان
۵۳۶	ملک‌المتکلمین

۸ بازخوانی نهضت مشروطه ایران

۵۵۱	سیدجمال واعظ
۵۵۹	بهاءالواعظین
۵۶۲	وعده بازگشایی مجلس
۵۷۵	تشکیل مجلس شورای کبرا
۵۷۶	انگلیس و طرح ترور شیخ فضل الله
۵۸۰	آشوب در شهرها
۵۸۲	سقوط آذربایجان
۵۹۸	موافقت انجمن تبریز با تجاوز نظامی روس ها
۶۰۱	کشتار از دست رفت
۶۰۵	سقوط اصفهان
۶۰۹	سقوط شیراز
۶۱۴	توطئه خلع سراج محمدعلی شاه
۶۱۸	تبانی روسیه و انگلیس در فتح تهران
۶۲۹	شیخ زبیر بیرق کفر رفت
۶۳۷	فصل پنجم: فتح تهران ۱۰ جمادی الثانی ۱۳۲۷
۶۳۹	خلع شاه
۶۴۲	محاکمه یک ساعته و اعدام شیخ
۶۵۲	رد پای فراماسونری در اعدام شیخ
۶۵۵	مجلس دوم شورای ملی
۶۵۹	ترور سیدعبدالله بهبهانی
۶۷۸	انجمن احرار
۶۸۵	پارک اتابک
۶۹۰	سلطنت انگلوفیل ها
۶۹۸	استخدام مستشاران آمریکایی
۷۰۵	بازگشت شاه به ایران
۷۱۰	اولتیماتوم روس
۷۱۴	اقدامات علما در برابر اولتیماتوم
۷۲۱	درگذشت مشکوک آخوند
۷۳۱	فترت مجلس
۷۳۲	الف) اعدام ثقة الاسلام تبریزی
۷۴۱	ب) جنایات روس ها در رشت و انزلی
۷۴۳	ج) به توب بستن حرم مطهر رضوی
۷۵۰	ندامت مشروطه خواهان

۷۵۶	سید محمد طباطبائی
۷۵۹	آخوند خراسانی
۷۶۰	میرزا حسین تهرانی
۷۶۲	شیخ عبدالله مازندرانی
۷۶۴	حاج آقا نورالله اصفهانی
۷۶۴	میرزا محمد حسین نائینی
۷۶۸	شیخ محمد واعظ (سلطان‌المحققین)
۷۶۸	سید عبدالحسین لاری
۷۶۹	بشار خا
۷۶۹	ضرم السلطنه بختیاری
۷۷۰	سپهدار تنکابنی
۷۷۱	ادیب‌المملکت راجی
۷۷۳	سیداشرف‌الدین حسینی گیلانی
۷۷۴	علی‌اکبر دهخدا
۷۷۶	سید حسن تقی‌اده
۷۷۹	افصح‌المتکلمین
۷۸۰	پیامد همراهی علما با روشنفکران
۷۹۰	ایران زیر نفوذ بیگانگان
۷۹۷	فصل ششم: پیامدهای مشروطه غربی
۷۹۹	نفی استقلال کشور
۸۰۱	قرارداد ۱۹۱۹
۸۰۶	واکنش‌ها، از اعتراض تا انتحار
۸۱۰	کودتای ۱۲۹۹
۸۱۵	افزایش نفوذ بیگانگان
۸۱۶	انگلیس و کشتار ده میلیون ایرانی
۸۲۰	دلایل قحطی
۸۲۳	فرجام مشروطه غربی؛ دیکتاتوری پهلوی
۸۲۹	جمع‌بندی و عبرت‌آموزی
۸۳۷	پیوست
۸۴۳	تصاویر
۸۵۱	کتاب‌نامه
۸۷۷	مقالات، نشریات
۸۸۱	نمایه نام‌ها

پیشگفتار

عصر مشروطه، درگاه ورود ملت ایران به دوران جدید است. وضعیت درونی و بیرونی جامعه ایران، پیش و پس از مشروطه تفاوتی چشمگیر دارد. دردهای بی شماری مردم ایران را پیش از مشروطه آزار می داد؛ ولی جامعه به لحاظ ساختاری، دارای پیکره‌ای منسجم بود. مردم، بازار، روحانیت و حکومت جزای اصلی این جامعه بوده و ضمن داشتن ارتباطی روشن، در مواقع لازم به سرعت هماهنگ عمل می کردند.

در این میان، روحانیت نقش محوری در ساختار جامعه داشت. مردم در زمره پیروان و پذیرندگان فرای دینی عالمان، خود را ملزم به تبعیت از روحانیون می دانستند؛ از این رو، روحانیان منزلتی ویژه در میان مردم داشتند؛ افزون بر این، از آنجایی که مردم رعایت مرزهای شرعی را ضروری می دانستند در نزاع‌ها و اختلافاتی که پیشان رخ می داد، برای داوری و پایان دادن به خصومت‌ها قضاوت روحانیون و مجتهدان را می پذیرفتند. حکومت نیز این رویه را به رسمیت می شناخت. مردم همچنین تحت ایرانی و اسلامی را درمان گر دردهای جسمی خود می دانستند؛ از این رو، به سبب طبیبان روحانی می رفتند. افزون بر این ساختار آموزش و تحصیلات عالی در کشور نیز در حوزه‌های علمیه رقم می خورد و در اختیار روحانیت بود.

ساختار بازار به مثابه قلب اقتصاد جامعه، ارتباطی شرعی و منسجم با روحانیت داشت. بسیاری از بازاریان شاگردان عالمان دینی بودند؛ چراکه خود را موظف به یادگیری احکام کسب و کار می دانستند.^۱ نگاه حکومت به

---

۱. این امر به طور طبیعی بر بازار تأثیر می گذاشت؛ به طوری که بنا بر نقلی یکی از اروپایی‌هایی که در آن دوران به تهران آمده بود، درباره میزان صداقت در بازار تهران می گوید: سه سال در بازار تهران بودم و حتی یک دروغ نشنیدم.

روحانیت به مثابه یک رقیب مقتدر و پرتطرفدار بود که در اعماق جامعه دارای نفوذ است؛ از دیگر سو، روحانیت همواره سپری در برابر تعدی‌های حکومت و سایر اجزای سیاست بوده و از مردم و اقتصاد ملی حمایت می‌کردند. فتواهای مجتهدان عصر صفوی و قاجار در حمایت از تولید ملی در برابر کالاهای خارجی، شاهدی روشن بر این مدعاست.

با این اوصاف در کنار جایگاه برجسته اجتماعی روحانیت، نظام آموزش، شبکه طبابت، دستگاه قضا و قلب اقتصاد (بازار) به طور کامل در اختیار روحانیت بود و یا دست کم تحت نظر روحانیت قرار داشت. حکومت نیز نمی‌توانست نسبت به نظر عالمان دین بی‌توجه باشد؛ همچنان که گاه یک فتوا از مرجعی، مانند مرزای شیرازی نه تنها امتیازی را که مورد تأیید دستگاه حکومتی بود از درجه اعتبار ساقط می‌کرد، بلکه شاه را به اطاعت و انفعال وامی‌داشت.^۱

از همین رو، بررسی ساحت‌های اروپایی که اوضاع جامعه ایران را گزارش کرده‌اند، حوزه‌های علمی در عصر پیش از مشروطه را نیروی محرکه جامعه و تمدن ایرانی دانسته‌اند؛ چرا که در حقیقت نقشی تعیین‌کننده در همه شئون جامعه و حکومت داشتند. این نقش پررنگ و اثرگذار، به ویژه پس از ماجرای فتوای تنباکو، برای قدرت‌های استعماری وضوح یافت؛ از این رو، برای فروکاستن آن دست به کار شدند.

جداسازی بخش‌های مهمی از کشور، به دست روسیه و انگلیس و فرایند کشورسازی در اطراف ایران از سویی و تحمیل امتیازهای استعماری رویت‌ر،

۱. روشنفکران در عصر پیش از مشروطه که پایگاهی در میان مردم نداشتند در برابر حال مردم به روحانیت مبهوت بودند. یکی از روشنفکران می‌گوید: روزی حین عبور از خیابان همه‌مای شنیدم، نزدیک رفتم و پشت سر جمعیت قرار گرفتم. دیدم شیخ‌فضل‌الله نوری در حال عبور از مقابل تکیه سنگلیج است. عابران هجوم آورده و مردم مغازه‌ها را بسته و برای عرض ارادت شتاب می‌کنند. شیخ‌فضل‌الله در حال عبور چشم بر زمین دوخته و ذکر می‌گفت. گاه نیز احوال بازاریان را می‌پرسید. در ۱۵ دقیقه او فقط توانست از یک ضلع تکیه که ۵۰ ذراع (۲۵ متر) داشت بگذرد. «در همان موقع فکری در من پیدا شد که اگر انسان شاه نشود، بهتر است اقلاً مجتهد یا پیشوای امت گردد.» (ر.ک: عبدالله بهرامی، خاطرات عبدالله بهرامی: ۱۰۵).

تنباکو، لاتاری و ... در طول دوران قاجار از سوی دیگر، روحانیت را به طور جدی متوجه استعمارگران کرده؛ از این رو، آنان می‌کوشیدند با فتوای تاریخ‌ساز خود کشور و مردم را از آسیب نیرنگ‌ها و طمع‌ورزی‌های استعمارگران مصون دارند.

از طرفی، ستمگری‌های شاهان بی‌کفایت و حاکمان محلی قاجار، مردم را بی‌تاب کرده بود. مردم ایران در حافظة تاریخی خود اقتدار صفوی و قدرت‌نمایی نادری را به یاد داشتند و پادشاهانی چون شاه‌عباس صفوی را دیده بودند که در عین اقتدار بین‌المللی با لباس مبدل به میان مردم می‌رفت تا جویای احوال ملتش باشد؛ ولی حکومت قاجار نه قدرت مواجهه در برابر متجاوزان خارجی را داشت و نه کفایت کشورداری و تدبیر امور داخلی را. در این میان، تنها پناه مردم، رهبران روحانی بودند که به طور معمول مانعی در برابر بیدادگری حاکمان قاجار بودند. طبقات مختلف مردم هرگاه توان مقابله با فشار دستگاه حکومتی را می‌یافتند و صبر خود را تمام شده می‌دیدند به خانه عالمان دینی پناه برده و از آنها استمداد می‌طلبیدند و حاکمان قاجار به اجبار حکمیت مجتهدان را می‌پذیرفتند.

بدین‌سان در فقدان حکومت مقتدر و سامان‌مند، روحانیت در دو جبهه نبرد می‌کرد: از سویی با مبارزه منفی، استعمارگران خارجی را از تسلط بر کشور باز می‌داشت و از دیگری، حاکمان ستمگر را از تجاوز به حقوق مردم برحذر می‌داشت. در چنین وضعیتی، عالمان دین چاره‌ای که در تسلط در تأسیس «عدالت‌خانه» یافتند. اینان نهضتی را آغاز کردند و به دلیل پی‌نگاه اجتماعی به سرعت توانستند، مردم را با خود همراه کرده و جنبش عدالت‌خواهی را فراگیر کنند. هدف آنان این بود که افزون بر حفظ داشته‌های مادی و معنوی ملت ایران، گامی به جلو برداشته و امکان ترقی کشور و ملت را فراهم کنند.

آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی و آیت‌الله سیدعبدالله بهبهانی^۱ برای مقابله با نابسامانی‌ها و رهایی مردم و کشور از وضعیتی بغرنج، عَلم عدالت‌خانه را

برداشتند. مردم که از اوضاع آشفته اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور به ستوه آمده بودند، به این ندا پاسخ مثبت داده و آنان را یاری کردند؛ باین همه، نهضت زمانی به نقطه اوج رسید که شیخ فضل الله نوری مجتهد شاخص پایتخت به طرفداری از نهضت عدالت خواهی برخاست.

سرانجام، نهضت به ثمر نشست؛ اما به جای فرمان عدالت خانه، فرمان مشروطیت صادر شد و بنا به عللی، دولت مستعجل بود و شاه قاجار به اجبار مجلس را بست. تعطیلی مجلس مخالفت ها و نزاع هایی را برانگیخت و سرانجام دوباره به پایمردی روحانیت، مشروطه دوم با فتح تهران به ثمر نشست؛ ولی حاصل کار حیرت انگیز بود!

نابسامانی مستمگری در کشور به مراتب بیش از دوران پیش از مشروطه شد. با قرارداد ۱۹۱۹ کشور در آستانه مستعمره شدن قرار گرفت و استبداد رضاخانی استقرار یافت؛ ردیگ سو، ساختار درونی جامعه ایران، دگرگونی شدیدی یافت. پس از مشروطه، نظام جدید تربیت آموزش در کنار مکتب خانه ها رشد کرد، محاکم قضای تحت تجدید به تن کرده و از روحانیت فاصله گرفت، پزشکی جدید از سوی حکومت رسمیت یافته و طبابت سنتی ممنوع شد، بازار نیز تحت انواع فشارها قرار گرفت و بازار جدید به تدریج در برابر بازار سنتی سربر آورد. بدین سان، روحانیت از بیشتر عرصه های سابق محروم شده و جامعه در اختیار روشنفکران قرار گرفت. تاحسبی که حتی بسیاری از حوزه های علمیه را برچیدند.

به یقین می توان گفت که چنین نتیجه ای مورد نظر رهبران روحانی نهضت و حتی مردم عادی نبود؛ چرا که پس از مشروطه به دلیل قتل رهبران روحانی و اعمال انواع فشارها علیه روحانیت، مردم تنها پایگاه مطمئن خود را در قبال تعدی های حکومت ها از دست دادند.

بسیاری از تأثیرات نهضت مشروطه هنوز در جامعه ما به طور ملموس حضور دارند. با پیروزی انقلاب اسلامی دست استعمارگران و مستبدان از این کشور کوتاه شد؛ ولی آشفتگی ساختار اجتماعی که پس از مشروطه پدید

آمده بود، هنوز هم ادامه دارد. جامعه ما تاکنون، نتوانسته به انسجام پیشین خود برگشته و اجزای جامعه، ارتباط نظام‌مند خود را پیدا کند و با حفظ دستاوردهای دانش جدید از داشته‌های خود بهره‌مند شوند.

از این رو، بازشناسی نهضت مشروطه اهمیتی خاص دارد تا بدانیم چرا نهضتی که برای اصلاح نابسامانی‌های جامعه شکل گرفت نه تنها ثمربخش نبود و دست استعمار و استبداد را در کشور بازتر کرد، بلکه ساختار درونی جامعه را نیز به نفع استعمارگران به هم ریخت تا روحانیت و سایر اجزای درونی جامعه که به طور پیوسته علیه متجاوزان به حقوق مردم و کشور فعالیت می‌کردند، مؤلفه‌های قدرت خود را از دست بدهند و حتی خود در وضعیتی رفیق‌بار گرفتار آیند!

درباره کتاب حاضر باید بگوییم: سالهای نخستین دهه ۱۳۸۰ مقام معظم رهبری حضرت آیدل الله خامنه‌ای (دام‌ظله)، به یک مرکز جریان‌شناسی مأموریت داد کتابی در باب مشروطیت بنویسد که جریان نفوذ بیگانگان و دگرگونه‌سازی نهضت عدالت‌خواهی و مشروطه‌خواهی ملت ایران را به تصویر بکشد. یک گروه از پژوهشگران به مدت یک سال در این موضوع فعالیت کردند. پس از مدتی ادامه کار با وقفه مواجه گشت. سال ۱۳۸۴ ادامه کار را به نگارنده سپردند. اینجانب نیز پس از بررسی کارهای انجام شده، نزدیک به یک سال دیگر فعالیت کردم. ولی این بار نیز کار با وقفه مواجهه گشت و مدتی بعد آن مرکز فروپاشید.

با این همه اندیشه ادامه کار و به انجام رساندن آن، مرا رها نمی‌کرد؛ ولی دیگر به هیچ یک از فیش‌ها و انبوه مطالعات انجام شده دسترسی نداشتم، افزون‌براین، اشتغال به پژوهش‌های دیگر مانعی بر سر تحقق این امر بود. از این رو پس از راه اندازی موسسه اشراق حکمت اسلامی در سالهای پایانی دهه ۱۳۸۰، تصمیم گرفتم کار مشروطه را به پژوهشگری بسپارم که توانایی کافی برای این کار داشته باشد. بنابراین با افراد زیادی گفتگو کرده و حتی به مرحله قرارداد رسیدیم ولی کار شروع نشد. تا این

که سرانجام با برادر گرامی آقای افضل‌بی به تفاهم کاری رسیدیم. سابقه کار وی در موضوع مشروطه این امکان را فراهم آورد تا حین پژوهش تتبع کافی انجام دهد.

آنچه از ابتدای شروع دوباره کتاب برای موسسه اشراق اهمیت داشت؛ اجرای فرمان مقام معظم رهبری و ذکر نکته‌های درس آموز مشروطه برای نظام جمهوری اسلامی بود. چون رخدادهای دهه ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ نشان داد که باید تاریخ مشروطه را با هدف درس آموزی از نخواند. از این رو تجربه‌های دست‌آمده از کار پیشین درباره نقطه عطف نزاع مشروطه‌خواهی و اصلاح‌خواهی اقدامات انجمن‌های ماسونی و ... این بار نیز به کار آمد. در کنار تتبع پژوهشگر محترم، برخی تحلیل‌های کلان و نیز «جمع‌بندی و عبرت‌آموزی» کتاب افزوده شد.

این کتاب ضمن بیان سیر رخدادهای تاریخی، فرایند تبدیل نهضت عدالت‌خواهی روحانیت به پالش علیه روحانیت و کشور را بررسی کند. در این میان، توجه خاصی به نقش پنهان استعمارگران و روشنفکران غرب‌گرا خواهد شد. روشنفکران و لژهای فراماسونری به ویژه پس از مشروطه دوم نزاعی خونین علیه روحانیت را راه انداختند و سرانجام همگی به خدمت رضاخان درآمدند و ارتان حکومت پهلوی را تشکیل دادند؛ از این رو، بررسی نقش تخریب‌گر روشنفکران غرب‌گرا در کنار استعمارگران اهمیت می‌یابد. امری که تاکنون کمتر مورد توجه بوده است. این کتاب می‌تواند اثری جامع و اطمینان‌بخش برای جوانان واقفیت‌های مشروطه باشد.

بازخوانی نهضت مشروطه ایران، نخستین کتاب از سه گانه‌ای است که قصد دارد سه نهضت مشروطه، نفت و امام خمینی (ره) را بررسی کند. اشراف به تاریخ معاصر، درس‌های فراوانی برای جمهوری اسلامی و نیروهای انقلاب دارد که امید است، باعث جلوگیری از تکرار خطاهای گذشته و مانعی بر سر راه نیرنگ‌های استعمارگران و قدرت‌های زورگو باشد.

در پایان از دکتر موسی نجفی به خاطر بررسی طرح اولیه و از آقای ابوذر مظاهری به سبب ارزیابی کتاب تشکر می‌کنم. همچنین از دکتر موسی حقانی سپاسگزارم که راهبردهای مهمی در بررسی طرح اولیه کتاب ارائه کرد و نیز با ارزیابی نقادانه و دلسوزانه خود، نکته‌های مهمی را بر کتاب افزود.

منصور مهدوی

قم المقدسه

۹ دی ۱۳۹۶

www.ketab.ir

مقدمه

نهضت مشروطیت ایران از جمله وقایع سرنوشت ساز تاریخ معاصر کشور ماست طی بیش از یک قرن گذشته، نهضت عدالت طلبانه مردم ایران در بستر تحولات تاریخی کشور، با هدف مشروط نمودن حاکمان و مبارزه با ظلم و تعدی دست اندرکاران اداره جامعه، به موفقیت هایی دست یافت، اما به واسطه فراز و نشیبی تطاول گران، که برای بهره برداری های سیاسی و حزبی، واقعیت های با ما رونه جلوه می دهند، هنوز تصویر روشنی از این نهضت مهم در میان شهروندان و حتی علاقه مندان به تاریخ معاصر ایران وجود ندارد. کتابهای تاریخ مشروطه ایران، با توجه به مطالبی که توسط تاریخ نگاران خاص در اختیار عموم قرار گرفته و هنوز هم در بیان رویدادهای تاریخی بدانها استناد می شود، گویای تناقض های آشکاری بوده و در بیشتر موارد، همین منابع، خود را نقض می نمایند. ناراست نویسی های پی در پی توسط مورخان، خاص که مخالفان خود را آماج شدیدترین حملات قرار داده اند امری است که در جای جای منابع آنان، خود را نمایان ساخته است.

تاریخ مشروطه ایران نه به عنوان یک تاریخ، بلکه باید به عنوان رویدادی مانند «تقابل علما و روشنفکران»، «ستیز دین و لامذهبان» و «ویارویی اسلام و سکولاریسم» بدان نگریست و فعالیتهای «مشروطه خواهان سکولار» و «مشروطه خواهان متشرع» را مورد بررسی قرار داد، امری که بیشتر مورخان، به تاریخ مشروطه از این دریچه نگریسته و علایق و اعتقادات خود را در معرض نمایش عموم قرار داده اند.

در میان پژوهشگران این بخش از تاریخ، اندک محققانی هستند که مطالب ارائه شده در این زمینه را مورد واکاوی قرار داده و انطباق و عدم

انطباق آن بر واقعیات را ارزیابی کرده‌اند، ولی در بیشتر موارد، بدون تحقیق کافی در این خصوص و با اعتماد به برخی منابع که حاکم و محکوم، در آن از پیش معین گشته است، به نسخه‌برداری از آنان اقدام کرده و بدون کوچکترین تحلیل و نوآوری، به تطهیر سکولاریسم پرداخته و مشروطه‌خواهان دین‌باور را محکوم نموده‌اند.

اثر حاضر که بسیاری از استاد و مدارک آن از همین منابع خاص استخراج گشته است، به خوبی چگونگی انحراف نظام مشروطه در ایران، توسط نهادهای فرصت‌جو را تبیین می‌کند. در این اثر کوشیده‌ایم واقعیات تاریخی را از زبان همین مورخان استخراج کرده و مورد استناد قرار دهیم، چرا که هیچ سند در محکمه تاریخ، از اعتراف فرد علیه خویش مقبول‌تر نیست. باشد که تدوین روشن، منطبق بر واقعیات به خوانندگان ارائه نماییم.

السلام افضلی